

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

ДЕМ'ЯНЕНКО Катерина Анатоліївна - аспірантка кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті досліджені підходи до в'ясування поняття екологічного менеджменту, визначені горизонти екологічного менеджменту, наведені принципи, за яких повинен впроваджуватися екологічний менеджмент на підприємствах. На основі тщательного аналізу зарубіжного досвіду визначені складові системи екологічного менеджменту, а також основні вимоги, напрями та етапи його впровадження на підприємствах.

Ключові слова: екологічний менеджмент, складові екологічного менеджменту, екологічна політика, екологічний аудит, екологічні індикатори.

Постановка проблеми в загальному вигляді

В умовах глобалізації сучасного світу, загострення конкурентної боротьби, яке особливо відчутне для вітчизняних підприємств за сучасних кризових явищ в економіці, зростає актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Особливо гостро ця проблема постає перед українськими підприємствами, які декілька років поспіль поступаються зарубіжним конкурентам майже в усіх сферах виробництва. Багато досліджень стосовно забезпечення конкурентоздатності підприємств ґрунтуються на необхідності підвищення економічних показників, насамперед рентабельності виробництва. Проте останнім часом, враховуючи негативні наслідки світових економічної та екологічної криз,

деякі дослідники конкурентоспроможності значну увагу приділяють екологічному менеджменту. У розвинених зарубіжних країнах він успішно впроваджується з метою підвищення конкурентоздатності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формування екологічного стану та вплив на нього виробничих факторів, а також управління цим процесом завжди був об'єктом пильної уваги багатьох науковців і дослідників. Нині ці питання залишаються актуальними та першочерговими, особливо в умовах загострення конкурентної боротьби. Виходячи з цього, проблемам екологічного менеджменту присвятили свої праці такі науковці, як: І.І. Дуднікова, Т.О. Кірсанова, Л.Ф. Кожушко, Г.І. Купалова, П.М. Скрипчук, А.І. Федулова та інші [1-5]. В їхніх роботах висвітлюються питання побудови ефективної системи екологічного менеджменту, проведення екологічного аудиту, державної екологічної політики, впровадження принципів «зеленого» бізнесу, правового регулювання екологічного менеджменту. В сучасній науковій економічній літературі досить часто використовуються поняття екологічний менеджмент, але недостатньо уваги приділяється проблемним аспектам його впровадження на вітчизняних підприємствах, і зокрема, використання зарубіжного досвіду в таких актуальних питаннях.

Постановка завдання

Проте, навіть зважаючи на множину наукових праць, які висвітлюють окремі питання екологічного менеджменту та його регулювання, основні принципи його впровадження та модель системи екологічного менеджменту висвітлені фрагментарно, не повністю. Це вимагає ретельного аналізу та дослідження задля визначення моделі та основних напрямів і етапів впровадження систем екологічного менеджменту в умовах екологічної кризи на вітчизняних підприємствах, що і є метою статті.

Виклад основного матеріалу

Нині є багато трактувань поняття «екологічний менеджмент». Аналізуючи існуючі визначення цього поняття, зазначимо, що в узагальнюючому вигляді виділяється декілька підходів до його трактування. Зокрема, екологічний менеджмент на макро- і мікрорівнях, а також за характером його прояву – чи це обґрунтована політика підприємства, чи реакція на виклики зовнішнього середовища. На нашу думку, можна виділити такі основні підходи до визначення сутності екологічного менеджменту:

- реакція підприємства на екологічні проблеми та виклики зовнішнього середовища [3, с.20];

- усвідомлене управління підприємством з першочерговим забезпеченням екологічних цілей через характер взаємодії людини та навколишнього середовища, а саме дотримання екологічної безпеки [1, с.259];

- екологічно безпечне управління виробництвом, при якому досягається оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками [5, с.110].

На нашу думку, найповніше трактування екологічного менеджменту наведено у міжнародному стандарті ISO 14000, система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань [6, с.2].

Проте, незалежно від підходу щодо визначення екологічного менеджменту, а також різних визначень цього поняття, всі вони доводять необхідність та доцільність використання екологічного менеджменту задля забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Основними цілями екологічного менеджменту при цьому визначаються наступні:

- мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище;

- зниження витрат на утилізацію відходів;

- економія у використанні енергії та матеріалів;

- підвищення економічної ефективності діяльності підприємств.

Систему екологічного менеджменту можна розглядати на трьох рівнях: міжнародному, національному і локальному.

На міжнародному рівні регулювання екологічного менеджменту здійснюється за допомогою міжнародних стандартів, розроблених Міжнародною організацією стандартизації ISO серії 14000. Рішення про розробку ISO 14000 є результатом Уругвайського раунду переговорів за Всесвітньою торговельною угодою і зустрічі на вищому рівні з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Основним предметом ISO 14000 є система екологічного менеджменту [4].

Міжнародні стандарти екологічного менеджменту спрямовані на забезпечення компаній елементами ефективної системи екологічного менеджменту Ecology Management System (EMS), які можна поєднувати з іншими елементами загальної системи менеджменту підприємств з метою сприяння досягненню цілей екологічної політики. Ці стандарти є добровільними, містять чіткі практичні рекомендації.

Серія стандартів ISO 14000 визначає різноманітні аспекти екологічного менеджменту. Вона надає практичні рекомендації для компаній, які прагнуть вдосконалити свої екологічні показники і покращити екологічну ситуацію в навколишньому середовищі.

На національному рівні екологічний менеджмент регулюється Державними стандартами та технічними умовами (ДСТУ) [6].

В Україні міжнародні стандарти серії ISO 14000 прийняті як національні в 1997 р. У зв'язку з цим підприємства повинні дотримуватися певних чітких стандартів. Так, згідно з ISO 14000:2004, вони повинні розробити та ввести в дію і підтримувати в робочому стані процедури, які дозволяють ідентифікувати можливості виникнення катастроф чи аварійних ситуацій, що можуть вплинути на навколишній світ [4, с.51].

Екологічна політика в Україні ґрунтується на досягненні екологічної безпеки, яка передбачає збалансованість розвитку виробництва та недопущення погіршення екологічного стану. Це, у свою чергу, досягається за рахунок встановлення нормативів щодо забруднення довкілля залежно від характеру виробничих процесів, а також обмеження через ліцензування використання природних ресурсів з метою забезпечення їх природного відтворення.

На державному рівні екологічна політика повинна визначати основні інструменти та важелі впливу на стан довкілля, які повинні бути як адміністративними, так і ринковими. Нині в Україні екологічний стан регулюється за допомогою стандартизації та екологічного нормування.

На локальному рівні екологічна політика зводиться безпосередньо до екологічного менеджменту – визначення його цілей та основних завдань, розробка компаніями власних нормативів в екологічному менеджменті та підвищення ефективності виробництва з урахуванням екологічної складової.

З метою підвищення конкурентоспроможності підприємства повинні впроваджувати екологічний менеджмент, орієнтуючись не лише на власні нормативи, а й на державні, міжнародні стандарти на міжнародному, національному та локальному рівнях.

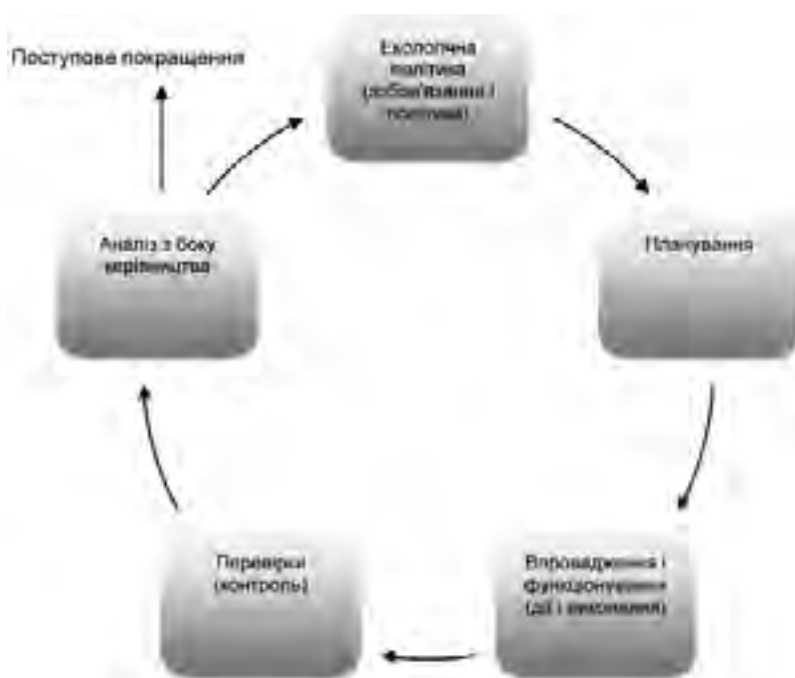

Рис. 1. Складові системи екологічного менеджменту
Джерело: складено автором на основі [6,8].

Відповідно до цього задля впровадження ефективної системи екологічного менеджменту підприємствам слід керуватися зарубіжним досвідом щодо активного використання важелів екологічно безпечного управління виробництвом. Зокрема, удосконаленню екологічного менеджменту сприятиме використання чітко сформованої зарубіжної системи екологічного менеджменту, яка представлена на рис.1.

Перший елемент даної моделі – екологічна політика (зобов'язання і політика) – означає, що підприємство в своїй діяльності повинне орієнтуватись на відповідність своїх дій нормам та правилам чинного законодавства щодо екологічної безпеки виробництва. Таким чином, у першу чергу, при визначенні екологічних цілей та завдань необхідно брати до уваги інтереси суспільства та держави в цілому з метою збереження та захисту довкілля. Екологічна політика встановлює принципи роботи підприємства в його взаємодії з навколишнім середовищем. Вона встановлює рівень екологічної відповідальності та результативності, яка вимагається від підприємства і за якою будуть оцінюватись усі подальші дії підприємства. В екологічну політику повинен включатись

весь ланцюг взаємодій з навколишнім середовищем, продукцією та послугами (в межах певної сфери застосування екологічного менеджменту). Екологічна політика повинна відповідати нормативам, а також прагнути до «постійного покращення» системи екологічного менеджменту й запобігання забрудненню довкілля. Документ має бути доведений до відома всіх працівників підприємства та доступним широкому загалу.

При визначенні екологічних цілей і завдань підприємству слід брати до уваги наступне:

- принципи і зобов'язання, визначені в його екологічній політиці;
- вагомі екологічні аспекти;
- законодавчі та інші нормативні вимоги, які підприємство має виконувати;
- вплив досягнення поставлених цілей на інші види діяльності та процеси;
- зацікавленість усіх сторін;
- альтернативні технології, які будуть використовуватись та їх доступність;
- можливий вплив на імідж підприємства в суспільстві;
- фінансові, експлуатаційні та організаційні питання;
- висновки, отримані за результатами аналізу з боку керівництва, та інші цілі.

При реалізації екологічної політики необхідно дотримуватись принципів екологічного менеджменту:

- відповідальність за екологічні наслідки при прийнятті управлінських рішень;
- першочерговість вирішення екологічних проблем;
- своєчасність розв'язання екологічних проблем.

Принципи екологічного менеджменту можна групувати за характером управління, зокрема: механізмом, процесом і системою управління. За процесом управління виділяються принципи цілеспрямованості, своєчасності та послідовності. За механізмом управління – екологічної свідомості, превентивності та мотивації. За системою управління – функціональної інтеграції, професіоналізму та відповідальності.

Дотримання цих принципів передбачає вирішення будь-яких завдань підприємства з орієнтацією, в першу чергу, на екологіч-

ні цілі. Забезпечення конкурентоздатності підприємства можливе лише за умови впровадження екологічно безпечних технологій, досягнення екологічної безпеки виробництва, мінімізації шкідливого впливу на довкілля. Для реалізації цих принципів необхідно попереджувати негативну дію на навколишнє середовище, стимулювати природоохоронні ініціативи, перетворювати екологічні обмеження на нові можливості для розвитку бізнесу, забезпечувати екологічний контролінг та аудит.

Планування передбачає розробку підприємством програми екологічного менеджменту, яка повинна визначати цілі, дії, відповідальних осіб, строки реалізації заходів, способи та очікувані результати впровадження екологічного менеджменту.

Планування повинне включати в себе наступні елементи:

- ідентифікацію екологічних аспектів та виокремлення найвагоміших з них;
- ідентифікацію законодавчих та інших нормативних вимог, які підприємство зобов'язалось виконувати;
- визначення внутрішніх критеріїв результативності;
- постановку екологічних цілей і завдань, розробку програми з їх досягнення.

Таким чином, процес планування може допомогти підприємству зосередити основні ресурси в тих сферах, які найбільш важливі для досягнення поставлених цілей. Дані, отримані в процесі планування, також можуть бути використані для розробки і вдосконалення інших елементів системи екологічного менеджменту, таких як підготовка (навчання) персоналу, управління операціями, моніторинг і вимірювання.

Планування є постійним процесом, який реалізується під час розробки і впровадження елементів системи екологічного менеджменту для їх підтримки і вдосконалення з урахування постійно змінюваних умов зовнішнього середовища, а також входів і виходів (у бізнес-процесах) системи екологічного менеджменту.

Впровадження і функціонування (дії і виконання) передбачає визначення структури відповідальності, можливостей і ресурсів для досягнення цілей і завдань, визна-

чених екологічною політикою. Для ефективного управління екологічними проблемами система екологічного менеджменту має бути спроектована і скоригована таким чином, щоб вона ефективно взаємодіяла та була здатна до інтеграції в існуючі процеси системи загального менеджменту. Така інтеграція може допомогти підприємству встановити баланс та вирішити конфлікти між екологічними та іншими цілями і пріоритетами. Елементами системи менеджменту, яким інтеграція приносить користь, є політика підприємства, розподіл ресурсів, управління операціями та документацією, інформаційні та допоміжні системи, навчання і розробка структурних схем і звітності, системи стимулювання, моніторингу, процесів внутрішнього аудиту, обмін інформацією та звітність. Варто також зауважити, що тут важливу роль відіграє навчання персоналу та підготовка його до позаштатних ситуацій, які виникають як надзвичайні і нерідко є аваріями техногенного характеру. Тому на даному етапі важливо виділити достатньо ресурсів як фінансових, так і технологічних для навчання персоналу.

Перевірки (контроль) необхідний для ефективного впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві, сприяє своєчасному реагуванню на відхилення від запланованих показників у ході реалізації. Підприємство повинно постійно здійснювати моніторинг екологічної політики та екологічних показників (показників результативності), а також проводити аудит системи екологічного менеджменту (екологічний аудит) на відповідність нормам підприємства та стандартам.

Відповідно до Закону «Про екологічний аудит», екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [7].

Екологічний аудит в Україні проводить-

ся з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;

- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;

- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;

- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту [7].

І останній елемент – аналіз з боку керівництва – передбачає перевірку роботи системи екологічного менеджменту на предмет її ефективності. Тут має аналізуватись робота системи екологічного менеджменту в цілому, цілі та завдання екологічної політики, а також необхідні зміни в ній, оскільки стан довкілля постійно змінюється. Підприємству необхідно постійно вдосконалювати свою систему екологічного менеджменту. Цілі та завдання екологічного менеджменту повинні постійно пов'язуватись з процесами постійного покращення та вдосконалення, що має досягатись в усіх аспектах діяльності підприємства, які впливають на довкілля. Задля цього підприємство повинне встановлювати і постійно перевіряти на актуальність екологічні індикатори своєї діяльності, що забезпечить екологічну безпеку господарювання.

Висновки з проведеного дослідження

Таким чином, для забезпечення реалізації цілей екологічного менеджменту підприємствам необхідно впроваджувати екологічно безпечні виробництва, усувати негативний вплив на навколишнє природне середовище, здійснювати заходи з економії різних видів ресурсів шляхом впроваджен-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено підходи до визначення поняття екологічний менеджмент, визначено рівні екологічного менеджменту, наведено принципи, на яких має впроваджуватись екологічний менеджмент на підприємствах. На основі ретельного аналізу зарубіжного досвіду визначено складові системи екологічного менеджменту, а також основні вимоги, напрями і етапи її впровадження на підприємствах.

SUMMARY

This article studies approaches to the definition of environmental management, the levels of environmental management are identified, the principles on which environmental management in enterprises shall be implemented are provided. Based on a thorough analysis of the international experience, the components of the environmental management system, as well as basic requirements, directions and stages of its implementation in the enterprises are identified.

ня новітніх технологій (зниження енергомісткості та ресурсомісткості виробничих процесів), зменшення відходів виробництва та забезпечення їх утилізації тощо.

У процесі забезпечення життєдіяльності людини відбувається постійний пошук компромісів між постійно зростаючими потребами та обмеженістю ресурсів. Саме тому для забезпечення конкурентоспроможності необхідно здійснювати екологічний менеджмент на підприємствах, щоб визначити оптимальні співвідношення між витрачанням ресурсів та отриманим ефектом. У той же час, у ході впровадження системи екологічного менеджменту необхідно враховувати зарубіжний досвід, зокрема принципи, на яких повинна ґрунтуватись ця система, а також послідовність дій, які визначає система екологічного менеджменту. Доцільно обґрунтовувати цілі та завдання, на яких будується екологічна політика підприємства, а також індикатори екологічної результативності та ефективності діяльності підприємств з метою постійного вдосконалення і покращення систем екологічного менеджменту, які визначають вплив на функціонування підприємств та життєдіяльність людини.

Література

1. Дуднікова І. І. Становлення і розвиток екологічного менеджменту: теоретико-методологічний контекст // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – №. 58. – С. 259-268.

2. Кірсанова Т.О. Екологічний контроль в системі управління підприємством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 “Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища” / Кірсанова Т.О. ; Сум. держ. ун-т. — Суми, 2004. — 20 с.

3. Кожушко Л.Ф. Нукаово-практичні основи екологічного менеджменту осушуваних земель Полісся України : монографія / Л.Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – Рвне : Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, 2007. – 134 с.

4. Купалова Г.І. Формування ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту / Г.І. Купалова, Д.К. Ульянова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – №1 (11). – С. 48-53.

5. Федулова Л. І. Менеджмент організацій : підручник / Л.І. Федулова. – К. : Либідь, 2003. – 448 с.

6. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування ДСТУ ISO 14001:2006 (ISO 14001:2004, IDT) [Текст]. – Введ. 2006-05-15. – К. : Держспоживстандарт України, 2006. – 17 с.

7. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004 №1862-IV [Електронний ресурс] // ВВР України – 2004 – №45. – 500 с. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>.

8. Daniel Sitarz. Greening your business. – Germany, Dessau: EarthPress – 2007 – 320 p.